

01-03 De Oude Toren van Oostelbeers

Van kerk naar vrijstaande toren in het veld.

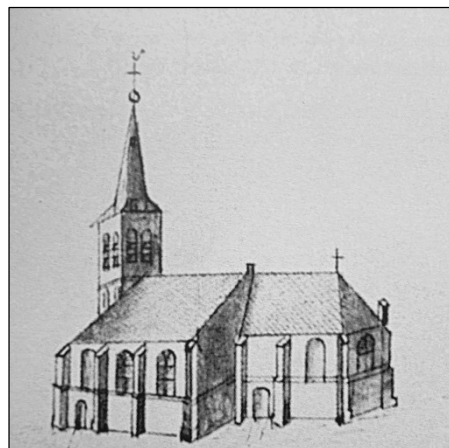
De 'Oude Toren' van Oostelbeers, in de Beerzen liefkozend 'Den Ouwe Tôrre' genoemd, is het laatste goed zichtbare restant van een bescheiden katholiek kerkje dat in het begin van de dertiende eeuw gesticht werd. In vroege geschriften waarin de kerk voorkomt (in 1207) blijkt het patronaatsrecht - dit is het recht om een voorstel voor benoeming van een pastoor van een parochie te doen - in handen van de abdij van Tongerlo te zijn¹. Deze abdij werd gesticht rond 1130. Zij heeft deze rechten dus tussen 1130 en 1207 verworven, waarschijnlijk gekocht van een lokale adellijke eerdere bezitter. De abdij van Tongerlo had in de middeleeuwen vele bezittingen in de Beerzen waaronder het beheer van een tiendschuur op landgoed Baest, maar ook bijvoorbeeld de Muystermolen aan de Kleine Beerze. De parochiekerk was een quarta capella die een kwart van de cijns (belastingen) opbracht omdat ze maar beperkte inkomsten had. De parochie in Oostelbeers vormde in de beginperiode één parochie met Hoogeloon. Na 1232 werd de parochie in tweeën gesplitst en kon de abdij in beide een pastoor benoemen.

Aan het begin van de veertiende eeuw werd de kerk in steen opgetrokken en later ook van een kerktoren voorzien. De kerk was gewijd aan de heilige apostel Andreas die nog steeds een van de patroonheiligen van de parochie in Oostelbeers is. In de vijftiende eeuw werd de kerk vergroot en kreeg de toren er een geleding (verticaal bouwdeel) bij.

In 1542 trokken de troepen van Maarten van Rossum al plunderend en brandschattend door de Kempen. Ook de Beerzen werden aangedaan, maar in welke mate Oostelbeers werd getroffen en welke verwoestingen werden aangericht is niet duidelijk. Mogelijk heeft dit wel geleid tot een verplaatsing van de dorpskern Oostelbeers naar de huidige locatie, al zijn hier geen bewijzen voor gevonden en betreft het wellicht een volksverhaal. Er zijn ook andere, meer waarschijnlijke, verklaringen voor de verplaatsing van de dorpskern zoals veranderingen in de landbouweconomie².

Na de Vrede van Münster in 1648 ging de kerk over naar de protestantse gemeenschap. Maar waar een protestantse bevolking ontbrak, zoals in Oostelbeers, kreeg de kerk een andere functie. Het koor van de kerk werd in de tweede helft van de 18de eeuw gebruikt door de schepbank van Oost- en Middelbeers en als raadskamer voor het bestuur van Oostelbeers. De katholieken namen in 1672 in de nieuwe kern van Oostelbeers een schuurkerk in gebruik. Als de katholieken in 1770 de kerk weer in handen krijgen, is deze echter in een zodanig slechte staat en ver van de dorpskern gelegen dat de katholieken de kerk niet meer in gebruik nemen.

Eind 18de begin 19de eeuw is de kerk door verval ingestort of afgebroken, waarbij de toren solitair achterbleef. De toren werd in 1967 (1968-1969?) gerestaureerd, waarbij de vervallen toren zonder spits werd voorzien van een laag tentdak. In 2023 werd de buitenzijde van de toren opnieuw zorgvuldig gerestaureerd.

St. Andreaskerk Oostelbeers Hendrik Verhees 1787

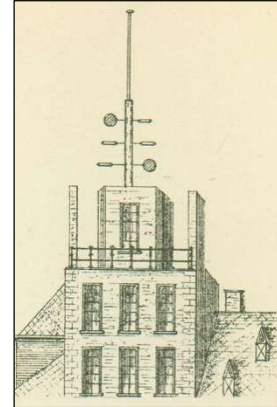
1: Camps. p103

2: link www.brabantserfgoed.nl

Militaire functie³

Als in 1830 Nederland in een oorlog belandt met onze zuiderburen nadat zij het Koninkrijk België hebben uitgeroepen, krijgt de toren een tijdelijke functie als sein- en uitkijktoren. Voor communicatie over lange afstand werd in die tijd gebruik gemaakt van een optische telegraaf, ook wel semafoor genoemd. Op de toren van Oostelbeers werd een telegraaf naar het model van Lipkens geïnstalleerd. Door middel van draaibare schijven die gemonteerd waren aan horizontale stokken konden boodschappen worden doorgegeven. Iedere positie had een vooraf afgesproken betekenis. De toren had deze functie van 1832-1839. Na het sluiten van de vrede in 1839, waarbij België als onafhankelijk land internationaal werd erkend (Verdrag van Londen), werd de communicatielijn ontmanteld.

Voorbeeld Lipkens' telegraaf

Architectuur van de toren

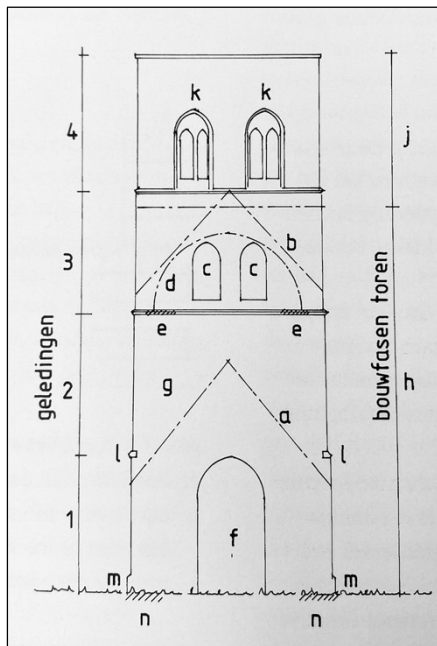
Volgens de officiële beschrijving van dit beschermd rijksmonument ⁴: “Ruïne van de middeleeuwse kerktoeren buiten de dorpskom; rechtopgaande bakstenen bouwwerk uit de eerste helft van de 14e eeuw; zonder steunberen, met vier door natuurstenen waterlijsten gescheiden geledingen, zonder dak. In de tweede geleding aan iedere zijde drie langwerpige met een rondboogfries afgezette spaarvelden (ondiepe blinde nis), in de derde geleding aan elke zijde twee dichtgemetselde spitsbogige galmgaten, in de vierde geleding aan elke zijde twee spitsbogige spaarnissen waarin gekoppelde spitsbogige galmgaten.”

Strijbos⁵ beschreef de toren uitvoerig en leest aan de toren ook de geschiedenis van het kerkgebouw af. Van het eerste, vermoedelijk houten, kerkje dat er in 1207 al geweest moet zijn, zijn er geen sporen. Aan de oostgevel van de toren tekenen zich twee daklijsten af. De onderste is de oudste en hoort volgens hem bij de westgevel van een klein bakstenen kerkje: de tweede kerk. Daar wijken de stenen af van die van de rest van de toren: de oude westgevel lijkt in de toren te zitten. Deze kerk was dus al gereed toen de toren gebouwd werd. Het was een eenbeukige kerk. Daar heeft men een toren van drie geledingen tegenaan gebouwd, waarvan de derde geleding met de galmgaten juist boven het dak uit kwam. De onderste geleding is, met uitzondering van de daarin aangebrachte westingang en een uitgebouwde plint, geheel vlak. De tweede geleding vertoont drie spaarvelden, afgedekt met een fries (horizontale band om een muurvlak aan de bovenzijde te begrenzen) van drie rondboogjes. Deze spaarvelden zijn vergelijkbaar met die in de westgevel van het romaanse Boterkerkje in Oirschot. In de derde geleding zitten de later dichtgemetselde galmgaten. De drie geledingen zijn onderling gescheiden door druiplijsten van natuurstenen.

3 Beex, B
 4 Rijksmonumentenregister
 5 Herman Strijbos

De oostgevel van de Oostelbeerse toren met de sporen van vroegere kerken:

- a. Daklijn 14de eeuwse kerk
- b. Daklijn 15de eeuwse kerk
- c. Dichtgemetselde galmgaten uit de tijd voor verhoging
- d. Pleisterwerk onder het houten tongewelf 15de eeuwse kerk
- e. Druiplijst, plaatselijk weggehakt voor de schoren van de dakconstructie 15de eeuwse kerk
- f. Doorgang (dichtgemetseld) naar het torenportaal
- g. Tweede geleding zonder de spaarvelden die de andere drie gevels wel vertonen
- h. Oorspronkelijke hoogte van de toren in de veertiende eeuw.
- j. Verhoging uit de 15de eeuw
- k. Gekoppelde, dubbele galmgaten 15de eeuw
- l. Druiplijsten aan noord- en zuidgevel, achterwege gebleven aan de oostgevel, omdat daar de kerk al stond
- m. Plintens aan de zuid-, noord- en westgevel; niet aan oostgevel
- n. Funderingen van de kolommen tussen middenschip en zijbeuken van de 15de eeuwse kerk

Akkercomplex

De overgebleven toren en het omliggende akkercomplex vormen een uitgestrekt archeologisch rijksmonument vanwege de aanwezigheid van resten van een middeleeuwse kerk, een bijbehorend kerkhof met omwalling, een open akkercomplex alsmede sporen van bewoning uit de Late Middeleeuwen en de IJzertijd. In het hart van het gebied staat de Oude Toren, een beschermd bouwkundig monument.

Bij recent archeologisch onderzoek zijn er duidelijke aanwijzingen gevonden dat de omwalling rond de toren resten zijn van een schans. Een schans die mogelijk dienstdeed ter bescherming van de bevolking tegen rondtrekkende bendes en plunderende legereenheden zoals aanwezig in de tijd van Maarten van Rossum.

Bronnen:

- Beex, B. Optische telegraaf Oostelbeers 1832-1839
- Berkvens, R. Cultuurhistorische analyse Oude Toren Oostelbeers- juli 2013
- Camps, H.P.H. Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel I, De Meierij van 's Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert). Den Haag, 1979. p 103.
- <https://www.brabantserfgoed.nl/page/6114/de-dorpsontwikkeling-en-de-locatie-van-kerken-en-torens-in-peelland>
- Leenders, K.A.H.W. De Oude Toren van Oostelbeers: Cultuurhistorische aspecten- oktober 2013

-
- Rijksmonumentenregister
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/31599>
 - Strijbos, H. Kerken van heren en boeren. Bouwhistorische verkenningen naar de middeleeuwse kerken in het kwartier Kempenland. Den Bosch, 1995
 - Vennix, M. (naar Vera, H.) Geschiedenis van de Beerzen. Berse 1 (1991) nr.1, p.4-9; nr.2, p.5-8; nr.3, p. 8-10; nr.4, p.3